

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ НОТАРІУСОМ

У статті досліджується питання специфіки захисту цивільних прав і інтересів нотаріусом. Особливу увагу приділено участі нотаріуса в охороні цивільних прав та інтересів при вчиненні нотаріальних дій як способу захисту цивільних прав. Розглянуто теоретичні домінанти та правові чинники, які формують статус нотаріату як інституту захисту конституційних прав громадян в Україні.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, цивільно-правова охорона, нотаріальний захист, форма нотаріальної охорони, нотаріальний процес, вчинення нотаріального напису, протест векселя.

Важливим питанням теорії та практики розбудови правової держави є охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що слугує своєрідним індикатором стану та рівня розвитку громадянського суспільства і держави через систему приватноправових інституцій.

Установлюючи норми права і тим надаючи можливість виникнення на їхній основі суб'єктивних прав і законних інтересів, держава зобов'язана передбачити і відповідну форму їх захисту [14, с. 53]. На сьогодні в уповноваженої особи є великий вибір форм захисту цивільних прав та інтересів. Однак наявність декількох форм захисту ставить перед законодавцем і суб'єктом, права чи інтереси якого порушені, проблему розмежування їх використання. Відповідно перед суб'єктом права виникає питання про ефективність і доцільність використання тієї чи іншої форми захисту (юрисдикційної чи неюрисдикційної). Основне розмежування між ними полягає в тому, що захист прав та інтересів у юрисдикційній формі здійснюється різними державними й громадськими органами, із властивим кожному з них певного процесуального порядку діяльності в рамках загального й спеціального провадження, тоді як захист прав та інтересів у неюрисдикційній формі відбувається в рамках матеріальних правовідносин і здійснюється, як правило, самими учасниками правовідносин.

Юрисдикційний орган приймає до свого провадження тільки ті справи, які віднесені законом до його відання. Правильне розмежування компетенції між юрисдикційними органами (судом загальної юрисдикції, іншими державними й гро-

мадськими органами) щодо розгляду й вирішення цивільних справ має важливе значення в першу чергу для забезпечення своєчасного й повного захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також для діяльності самих цих органів.

Отже, заслуговує уваги питання правової природи юрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів органами нотаріату.

У сучасній правовій науці та юридичній практиці недостатньо приділено уваги питанням особливостей захисту цивільних прав нотаріусом та порядку здійснення нотаріального процесу. Нотаріат є своєрідним правовим інструментом без якого неможливе здійснення цивільно-правового обороту, а також правового забезпечення економічних відносин в державі.

Останніми дослідженнями та публікаціями, у яких досліджується проблема захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом та, які спрямовані на вдосконалення державного устрою, розвиток несудової форми захисту й охорони прав фізичних і юридичних осіб та держави є наукові праці: В. Каспрука, С. Пасічника, Л. Радзівської, В. Сосніна, С. Фурса, Н. Хоманєва, В. Яркова та ін.

Метою статті є дослідження специфіки діяльності нотаріату як інституту щодо охорони та захисту прав громадян.

На сучасному етапі суспільного розвитку в Україні поряд з багатьма важливими проблемами соціально-економічного, політичного, культурного характеру, особливо гостро постає про-

блема надання закріпленим у законодавстві правам і свободам людини та громадянина реально-го змісту. Суть цієї проблеми полягає в наявності перешкод, що виникають у процесі реалізації деяких прав і свобод, а також у недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Наявність розбіжностей між нормами Конституції та нормами нормативно-правових актів обумовлюється недосконалістю чинного законодавства. Це свідчить про необхідність проведення поглиблених науково-теоретичних досліджень, спрямованих на поглиблене вивчення системи та механізму забезпечення прав і свобод особи такими правовими інститутами як нотаріат.

У сучасних умовах побудови правової держави та розвитку громадянського суспільства важливим є створення цілісної наукової концепції забезпечення прав і свобод особи, яка включатиме широке коло теоретичних положень стосовно поняття, суті й змісту забезпечення прав і свобод та механізму його здійснення інституційною системою національного нотаріату. Адже дієвість правової системи в цілому має визначатися з розряду результативності здійснення, охорони та захисту прав і свобод особи.

У юридичній науці поки що не сформовано єдиного підходу до розуміння діяльності із захисту прав і свобод особи. У наукових працях, присвячених цій проблемі, використовують такі поняття, як повага, дотримання, визнання, захист, охорона.

Захист прав і свобод особи як специфічна діяльність щодо надання їм реального, невід'ємного та непорушного характеру нотаріатом передбачає створення певних умов, за яких реалізація прав і свобод особи є безперешкодною, максимально ефективною, захист запобігає від учиненого правопорушення, сприяє відновленню порушених прав і притягненню винної особи до відповідальності.

Аналізуючи сутність захисту прав і свобод особи посередництвом системи нотаріату, необхідно поряд із юридичними складовими цієї системи розглядати й економічні, політичні та соціальні умови захисту прав і свобод особи, дослідження яких дає можливість найбільш повно уявити основні закономірності забезпечення прав і свобод.

Тому, не можна зводити процес захисту прав і свобод особи до реалізації лише окремих юридичних засобів забезпечення без урахування еко-

номічних, соціальних, політичних та інших факторів соціального середовища, без вивчення загальносоціальних умов їх фактичного здійснення. Усі зазначені аспекти мають враховуватися й відображатися при виборі того чи іншого засобу та способу захисту прав і свобод особи нотаріусом як представником публічно-правового інституту.

Таким чином, ефективний захист прав і свобод особи неможливий без відповідних передумов: загальних, якими є розвинуте громадянське суспільство та правова, соціальна держава, і спеціальних (юридичних, нормативних), якими є законодавчо закріплені права, свободи й обов'язки, що у своїй сукупності формують правовий статус особи, та інституційна система нотаріату України.

Охорона та захист прав і свобод особи з боку нотаріату є своєрідним явищем правової діяльності, пов'язаним із регулюванням суспільних відносин за допомогою правових норм, що юридично закріплюють правовий статус нотаріусів та гарантії реалізації, охорони та захисту прав і свобод. Крім того, забезпечення прав і свобод також безпосередньо пов'язано з реалізацією нормативних приписів, суть якої полягає в дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні правових норм.

Органи нотаріату є складовою правоохоронної системи – це нотаріуси й особи, які згідно із законом виконують нотаріальні дії, покликані забезпечувати захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом учинення передбачених законодавчими актами нотаріальних дій від імені держави [9, с. 10].

У цьому сенсі слід погодитися з Г. Романовським та О. Романовською, які відносять до системи правоохоронних органів нотаріат. Аналізуючи природу нотаріальної діяльності, автори виокремлюють ще одну функцію, вважаючи, що нотаріальну діяльність здійснюють від імені держави, вона є різновидом професійної юридичної діяльності та гарантією права громадянина на кваліфіковану юридичну допомогу [13, с. 33].

На функцію кваліфікованої юридичної допомоги, яку покладено на нотаріат, вказує і Т. Калініченко, розуміючи його як публічно-правовий інститут, додаючи, що правова допомога, яку здійснює нотаріус, не має формалізованого характеру, оскільки за умов виникнення сумніву

відносно відповідності угоди законові або справжнім намірам сторін нотаріус зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії або призупинити її вчинення [6, с. 38].

Тому, слушною є думка І.В. Решетнікової та В.В. Яркова, які вважають, що нотаріальна діяльність має публічно-правовий характер [12, с. 244]. Посада нотаріуса є публічною, що визначено доступністю нотаріальної діяльності та інформацією про їх перебування за певною адресою, тож слід зауважити, що зміст нотаріальної діяльності та статус нотаріусів вказує на їх публічний характер.

На відміну від інших органів державного управління, органи нотаріату характеризуються особливим становищем посадових осіб, а також їх компетенцією. Нотаріус – це посадова особа, яка у своїй діяльності щодо здійснення нотаріальних функцій незалежна. Він підпорядкований лише закону, а інші посадові особи органів державного управління, здійснюючи свої обов'язки, мають виконувати вказівки керівників вищих рівнів, суворо дотримуватися вимог інструкцій, наказів тощо, а нотаріус має останніми керуватися.

Специфічність положення нотаріату в системі права України та вчинення проваджень за правилами, які передбачені законом, забезпечують правильне та чітке виконання нотаріальних функцій і гарантують конституційні права осіб, обумовлені завданнями та принципами діяльності нотаріату. Суть нотаріальної діяльності полягає в тому, що вона має переважно посвідчувальний, підтверджувальний характер, юридично закріплює (фіксує) права з метою попередження можливого їх порушення, а також урегулює їх відповідно до вимог законодавства.

За своєю функціональною природою діяльність нотаріусів найбільш близька до діяльності суду, оскільки здійснюється в інтересах громадян та юридичних осіб і має метою функцію контролю та врегулювання цивільних правовідносин. Нотаріальний контроль, на відміну від судового, має попередній характер і здійснюється під час учинення нотаріальних дій, коли відсутній спір про право та немає правопорушення. Судовий контроль передбачає вирішення спору та визначення правопорушника, до якого й застосовують заходи цивільно-правового впливу.

Тому, цікавою є позиція Л.Н. Бардіна, який вважає, що діяльність нотаріусів є подібною до

діяльності судів із розгляду справ. Зокрема, автор наводить приклад роз'яснення Пленуму Верховного Суду Української РСР від 5 січня 1925 р., в якому нотаріальну діяльність порівняно з діяльністю суду першої інстанції. Запропоновано надати нотаріусу право самому виправляти власні помилки [3, с. 6-7, 9].

Правозахисна функція нотаріату також свідчить про схожість діяльності нотаріату з діяльністю суду, якому надано право вирішувати правові ситуації, застосовуючи аналогію закону та права.

Л.К. Радзівська вважає, що "нотаріальні органи є органами державного управління, і їх діяльність має адміністративний характер. Тому є всі підстави вважати, що нотаріальне процесуальне право входить до предмета регулювання адміністративного процесуального права" [11, с. 15].

Такий підхід характерний не тільки для авторів, котрі досліджували дану проблему в радянський період, де нотаріат традиційно розглядався в якості органу державного управління [14, с. 60], але і для сучасних авторів. Аналізуючи наукові напрацювання з даної проблематики, спробуємо розмежувати адміністративну і нотаріальну форму захисту, наводячи цим особливості останньої.

Прямо протилежну думку щодо місця нотаріату в системі права України висловлює В.В. Баранкова, яка вважає неправильним віднесення нотаріату до адміністративних органів, а законодавства, яке регулює його діяльність, – до адміністративного законодавства. Адміністративні органи, будучи складовою механізму виконавчої влади, покликані здійснювати особливий вид державної діяльності – виконавчо-розпорядчу, специфіка якої полягає у практичному виконанні вимог закону та інших нормативних актів. Очевидно, що органи юстиції, зокрема нотаріат, подібних завдань не виконують, оскільки є не виконавчо-розпорядчими, а правоохоронними органами і здійснюють діяльність щодо охорони права від порушень, захисту прав, а також попередження правопорушень [4, с. 190].

Зокрема, А.П.Вершинін пояснює віднесення захисту цивільних прав нотаріусом до адміністративної форми тим, що нотаріус призначається на посаду органом юстиції й контроль за виконанням професійних обов'язків нотаріусами здійснюють органи юстиції [5, с. 20-21].

Треба, однак, враховувати, що природу того або іншого юрисдикційного органу визначає не стільки специфіка його утворення, а також контроль за його діяльністю, скільки сам характер цієї діяльності. У зв'язку з цим правильною видається позиція М. Трушнікова, який відзначає, що нотаріус не працює на правах адміністративного органу (адміністративний орган завжди займається управлінням, має право вибору, при ухваленні рішення), не управляє якою-небудь сферою, а застосовує норми права, як і суд. Правова природа нотаріату не управлінська, а правозастосовна [15, с. 8]. Точніше її визначає його правоохоронна (юрисдикційна) функція [7, с. 25]. Адже органи управління також займаються правозастосуванням. Але юрисдикція не є ознакою, що визначає зміст державно-управлінської діяльності. Для органів управління більш характерне застосування норм права у формі оперативно-виконавчої діяльності, під якою розуміють організацію виконання правових норм, позитивне регулювання за допомогою індивідуальних актів (застосування диспозицій норм права, які мають позитивний зміст) [10, с. 287]. Основні форми управлінської діяльності не мають нічого спільного із здійсненням нотаріальної діяльності.

Процесуальну форму нотаріальної діяльності найбільш доцільно порівнювати з окремим і наказним провадженням у судовій формі захисту.

Так до підвідомчості нотаріальних органів відносять функції установлення фактів, що мають юридичне значення. Так, нотаріус засвідчує факт знаходження громадянина живим, у певному місці, факт тотожності особистості громадянина з особою, зображеною на фотографії, засвідчує час пред'явлення документів. На відміну від суду, органи нотаріату встановлюють винятково "безспірні" факти, у наявності яких є можливість переконатися безпосередньо, на підставі несперечливих, відповідних закону документів. Нотаріальна форма захисту цивільних прав та інтересів є необхідністю захисту інтересу грома-

дянина з метою наступної реалізації ним своїх суб'єктивних прав.

Як правило, захист прав та інтересів нотаріусом здійснюється шляхом посвідчення правочинів, підтвердження наявності певних прав для їх майбутньої реалізації. Основним засобом реалізації нотаріальної форми захисту є вчинення виконавчого напису на борговому документі.

У ряді норм цивільного законодавства України передбачена пряма вказівка на можливість захисту порушеного права шляхом вчинення нотаріусом виконавчого напису, який являє собою "розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника на користь кредитора грошових сум чи майна..." [8, с. 138].

Застосування нотаріальної форми захисту суб'єктивних прав та інтересів у цивільних правовідносинах має обмежений характер. Специфіка розгляду справ нотаріальними органами полягає в тому, що повноваження нотаріуса поширюються винятково на встановлення безспірних фактів, у наявності яких є можливість переконатися безпосередньо, на підставі несперечливих, відповідних закону документів. Органи нотаріату, на відміну від судових інстанцій, не застосовують змагальної форми процесу, а лише встановлюють юридичні факти, як правило, на основі наданих їм письмових документів.

Отже, місце нотаріату в системі права України визначено законодавством України. З огляду на нотаріальну функцію захисту прав та інтересів фізичних осіб, що має забезпечувати держава, будь-які угоди між юридичною особою і громадянином потрібно оформляти в нотаріальному порядку. Зазначене зумовлено тим, що юридична особа гарантуватиме власні права й на її боці виступатимуть юридично грамотні особи, а громадянин у цій ситуації загалом залишається без правової підтримки. В сучасній системі права України доцільно зберегти особливий статус посади нотаріуса та специфічне місце нотаріального процесу, коли вчинення основних нотаріальних проваджень не входить до повноважень ні адміністративних, ні судових органів.

Література

1. *Цивільний кодекс України: станом на 16.01.2003* // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 15. – Ст. 99.
2. *Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII* // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

3. Бардин Л.Н. Судопроизводство по жалобам на нотариальные действия или на отказ в их совершении : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. Н. Бардин ; Моск. гос. ун-т. – М., 1981. – 19 с.
4. Баранкова В.В. Нотариальная деятельность как правовая форма / В. В. Баранкова // Проблемы законности. – 1996. – № 3. – С. 190.
5. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде / Вершинин А.П. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1997. – С. 20-21.
6. Калиниченко Т. Конституционные основы деятельности нотариата / Т. Калиниченко // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 37-38.
7. Косарева И.А. Нотариальные действия как юридические факты в гражданском праве / Косарева И.А. – Хабаровск: Хабаровская государственная академия экономики и права, 2001. – С. 25.
8. Лестницкая Л.Ф. Исполнительная надпись нотариуса // Комментарий судебной практики. – Вып. 6. – М.: Юрид. лит., 2000. – С. 138.
9. Полтавская Н. Нотариат : [курс лекций] / Н. Полтавская, В. Кузнецов. – М. : Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 1999. – 176 с.
10. Пиголкин А.С. Общая теория права /Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Манускрипт, 1993. – С. 287.
11. Радзівєвська Л. К. Нотаріат в Україні / Л. К. Радзівєвська, С. Г. Пасічник. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 525 с.
12. Решетникова И.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Янков. – М. : Норма, 1999. – 302 с.
13. Романовская О. Федерализм в управлении нотариатом / О. Романовская, Г. Романовский // Российская юстиция. – 2000. – № 3. – С. 33.
14. Чечот Д.М. Субъективно право и формы его защиты / Д.М. Чечот. – Л.: Изд-во Ленинградского унта, 1968. – С. 53-60.
15. Фурса С.Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: Навч. посіб. для студ. вищ.навч. закл. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса. – К.: А.С.К., 2001. – С. 8.

Н.В. Троцюк, С.П. Иванюк

Особенности защиты гражданских прав и интересов нотариусом

В статье исследуется вопрос специфики защиты гражданских прав и интересов нотариусом. Особое внимание уделено участию нотариуса в охране гражданских прав и интересов при совершении нотариальных действий, как способа защиты гражданских прав. Рассмотрены теоретические доминанты и правовые факторы, которые формируют статус нотариата как института защиты конституционных прав граждан в Украине.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, гражданско-правовая охрана, нотариальный защиту, форма нотариальной охраны, нотариальный процесс, совершение нотариальной надписи, протест векселя.

N.V. Trotsyuk, S.P. Ivanyuk

Features of the notarial protection of civil rights and interests

This article examines whether specific protection of civil rights and interests of such notary. Particular attention is paid to the notary public participation in the protection of civil rights and interests in the notarial acts, as a way of protecting civil rights. Theoretical dominant and legal factors that shape the status of notaries as an institution protecting the constitutional rights of citizens in Ukraine.

Keywords: notaries, notary, civil protection, defense notarized, the form of the notary, notary process, notarial endorsement, protest the bill.